

ilmiy yondashuvga asoslanib yondashishni taqozo etadi. Bugungi kunda pedagogik ta'lim innovatsion klasteri va akmeologiyani sport sohasida amaliyotga tatbiq qilinishi zamonaviy mexanizmdir.

Akmeologiya insonning yetukligi to'g'risida o'z fikrlarini bildirishdan tashqari, jamiyat uchun har bir individual imkon qadar uzoq vaqt davomida akme davriga ega bo'lishi juda muhimdir.

Akmeologiya yo'nalishlari: alohida-alohida, ko'rib chiqilayotgan ta'limot doirasida professional akmeologiya mavjud. o'z navbatida, u o'zining quyidagi ko'rsatmalariga ega:

- pedagogik akmeologiya;
- maktab;
- jismoniy madaniyat akmeologiyasi;
- ijtimoiy;
- harbiy;
- tibbiy.

Mashqlarning asosiy yo'nalishi – vaziyatga mos holda harakat usulini tanlashdan iborat. Masalan: to'pni qabul qilishda sherigining o'zaro harakatini o'zining harakati bilan bog'lab, yuqorida qayd etilgan mashqlarni bajarishdan iborat bo'ladi.

Bunday mashqlarning maqsadi – aniq to'p uzatish, qabul qilish, harakatlanishlar mukammalligini ta'minlashdan iborat bo'lib, shu bilan birga jismoniy sifatlarga ko'rsatkichlarini ham yuqori darajada rivojlantirib boradi.

Bunday mashqlarning mohiyati shundan iboratki, shug'ullanuvchilarga taktik harakat usulini tanlash va uning samaradorligini baholash sharoiti yaratiladi.

Jismoniy tayyorgarlik umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikka bo'linadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik

sport trenirovkasini muhim vazifalaridan biri sifatida shug'ullanuvchilarning to'laonli jismoniy taraqqiyoti va har tomonlama jismoniy tayyorgarligini ta'minlashga qaratiladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik zarur hayotiy malakani takomillashtirishga va asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan jarayondir. Maqsadi maxsus jismoniy tayyorgarlikning poydevori bo'lgan umumiy jismoniy tayyorgarlik bazasini yaratishdir.

Umumiy jismoniy tayyorgarlikning vazifalari - asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish, organizmning funksional imkoniyatlarini oshirish harakat malakalarining hajmi va ijroi chegarasini kengaytirish va sog'liqni mustahkamlash, tiklanish jarayonini faollashtirish, organizmning tashqi va ichki salbiy ta'sirlariga bo'lgan bardoshini oshirishdan iborat.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik - tanlangan sport turida yuqori natijalarga erishish maqsadida shu sport turida asosiy va hal etuvchi ahamiyatga ega bo'lgan jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan jarayondir.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik sport trenirovkasining barcha bosqich va davrlarida hajm va shiddat jihatidan munosib me'yorda qo'llaniladi.

Nazariy va psixologik tayyorgarlik "Psixologiya" - ruhiyat va hislatlarni o'rganuvchi fanni ifodalaydi. Demak, "psixologik tayyorgarlik" jumlasini o'rniga "psixik tayyorgarlik" jumlasini qo'llash aniqroq bo'ladi deyish mumkin.

Akmeologik xulosalar natijalarining katta amaliy ahamiyati shundaki, ular insonni qanday sharoitlarda intellektual, jismoniy va ma'naviy faollik cho'qqisiga olib chiqqanligi to'g'risida ma'lumotni ifodalaydi.

Adabiyotlar

1. Kipchakov B.B., Utepbergenov A.Q. Intensiv jismoniy yuklamalarning yuqori toifali sportchilarning fiziologik holatiga ta'siri. // «Fan va jamiyat». №1.2021.
2. Utepbergenov A.K., Shukrullaev J.M. Osobennosti akmeologicheskogo podxoda i sistema didakticheskogo obosnovaniya razvitiya fizicheskix kachestv u shkol'nikov sredstvami voleybol'nogo. Ekonomika i sotsium №3(82) 2021.
3. Almatov K.T., Allamuratov Sh.I. Human and animal physiology. - T.: University. 2004.
4. Utepbergenov A.K., Shukrullaev J.M. MUSCLE POWER AND SPEED-POWER PHYSIOLOGICAL BASIC OF QUALITIES. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation.(Turkish Scopus).
5. Utepbergenov A.K., Shukrullaev J.M. preliminary stages of didaktiks in the process of akmeologikal approach to volleyball sports. Innovative technologica methodical research journal
6. Xudoyberganov J.S Asian Research Journals <http://www.tari.in> Scientific And Pedagogical Ways To Instill In Students The National And Universal Values Through "Kurash" Issn: 2278-4853 Vol 9, Issue 1, January, 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 6.882 0.5958/2278-4853.2020.00007.5
7. Qutlimuratov M.A., Utepbergenov A.Q. Jismoniy tarbiya darsida mustaqil malakalarini shakllantirish. «Jedil isbilermenlik, innovatsiyaliq ideyalar ham texnologiyalar qollap-quwatlaw jili»na bag'ishlangan «Ilm ham talim-tarbiyaning ahamiyetli masalelari» atamasidagi Respublikaliq ilimiy teoriyalik ham ameliy konferentsiya materiallari. 2018/6/19
8. Utepbergenov A.K., Begdullaeva G., Rzaev R. Issledovanie jiznennogo indeksa (JI) u sportmenov proijavayushix v razlichnyx rayonax karakalpakie.«Dene tarbiyasi ham galabaliq sportni rawajlandirwdu ilimiy-teoriyalik tiykarlari» atamasidagi respublikaliq ilimiy-teoriyalik konferentsiya. 2018/4/20
9. Utepbergenov A.K., Abdullaeva D. Sportshilardn hareket konlikpelerinin qalipleiswinde fizikalik sapa korsetkishinin jetilisiwi.«Dene tarbiyasi ham galabaliq sportni rawajlandirwdu ilimiy-teoriyalik tiykarlari» atamasidagi respublikaliq ilimiy-teoriyalik konferentsiya. 2018/4/20.
10. A.K Utepbergenov, A Matchanov Issledovanie antropometricheskix i fiziologicheskix parametrov u sportmenov v usloviyax Yujnogo Priaralya - // Vestnik KKOAN Ruz, 2007. 15-17

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada jismoniy tayyorgarlik jarayonida akmeologik yondashuvning didaktik asoslari haqida qisqacha bayon etilgan. Umumiy jismoniy tayyorgarlikning vazifalari, maxsus jismoniy tayyorgarlik, nazariy va psixologik tayyorgarlik borasida keng to'xtalgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье кратко описаны дидактические основы акмеологического подхода в физическом воспитании. Подробно рассмотрены задачи общей физической подготовки, специальной физической подготовки, теоретической и психологической подготовки.

SUMMARY. This article briefly describes the didactic basis of the acmeological approach in physical training. The tasks of general physical training, special physical training, theoretical and psychological training are discussed in detail.

Talim - tarbiya teoriyasi ham metodikasi

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚИБ ТУШУНИШ МАЛАКАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ТАЪМИНОТИ

М.М.Абдижамилова – ассистент ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: кўникма ва малака, матнни ўқиш, ўқиб тушуниш, ассоциация.

Ключевые слова: навыки и умения, чтение текста, понимание прочитанного, ассоциация.

Key words: skill and experience, text reading, reading comprehension, association.

Бизга маълумки, ҳар қандай таълим жараёнининг дидактик таъминоти деганда маълум бир фанни ўзлаштириш учун ахборотларнинг тўлиқлиги ва етарли

ҳажмда бўлиши, педагог ва ўқувчиларнинг биргаликдаги интеллектуал-эмоционал ўзаро ҳаракати мазмуни ва усулларининг самарадор бўлишига хизмат қилувчи

барча воситалар мажмуасы тушунилади.

Дидактик таъминот таълим жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланар экан, у таълим жараёни иштирокчиси бўлган ўқувчида маълум бир сифатларни шакллантиришга, билим, кўникма ва малаканинг ўзаро қоришувидан пайдо бўладиган муҳим кўрсаткичга айланиши лозим. Шу сабабдан ҳар бир дидактик масала педагогик тизимда ўзига мос келадиган педагогик технология элементлари билан ҳал қилинади, улар дидактик жараён, ўқитишнинг ташкилий шакллари ҳамда педагог ёки ўқитишнинг техник воситалари мажмуасидан пайдо бўлади. “Педагогик технологияларнинг муваффақиятли ва якуний натижанинг қафолатланиши ўқитувчининг дидактик масалалар моҳиятини англаб етиш даражасига ва дарсада уларни тўғри белгилаб олишига боғлиқдир” [1].

Ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришнинг дидактик таъминоти ҳам ушбу жараёнга оид таълим мазмуни асосида бошланғич синф ўқувчиларининг ёши, психологик хусусиятлари, таълимий жараёнга тайёргарлик даражаси инobatга олинган ҳолда ишлаб чиқилди. Бунда юқорида тавсия этилган малакалар қандай педагогик технология ёки усул орқали шакллантирилиши мумкинлиги муҳим мезон сифатида белгилаб олинди ҳамда шу асосда ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришга оид турли топшириқлар тавсия этилди.

Шунингдек, дидактик таъминотни ишлаб чиқиш жараёнида диссертациямизнинг 1-бобида олиб борган таҳлилларимиз, тажриба-синов натижалари ва ўтказилган сўровнома билан боғлиқ хулосаларимизни инobatга олишга, шу асосда муайян мақсадга йўналтирилган ҳатти-ҳаракатлар асосида ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришга ҳаракат қилдик.

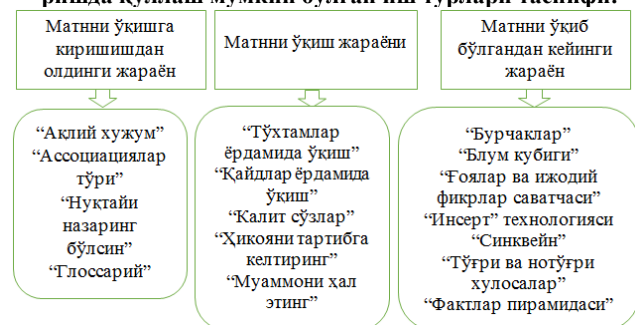
Ўқувчиларда ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришдан кўзланган асосий мақсад бадиий матнларни ўқиш орқали бадиий тажриба орттириш, ахборот матнларини ўқиш орқали эса уларни ўзлаштириш ва талқин қилиш билан боғлиқ жуда зарур компетенцияларни шакллантиришдан иборат эканлигини яна бир бор эслатиб ўтган ҳолда биз фойдаланган педагогик технологиялар ва топшириқлар умумий шаклда айнан шу мақсадни юзага чиқаришга ҳизмат қилишини эслатиб ўтмоқчимиз.

Манбаларда ўқиб тушуниш малакасини шакллантириш жараёни уч асосий босқичдан иборат эканлиги ҳақида маълумотлар келтирилган [2]:

1. Матнни ўқишга киришидан олдинги фаолият;
2. Матнни ўқиш жараёнидаги фаолият;
3. Матнни ўқиб бўлгандан кейинги фаолият.

Матн билан ишлаш фаолиятининг бундай босқичларга ажралишидан кўзланган асосий мақсад: ўқитувчи муайян жараён билан боғлиқ аниқ мақсадни белгилай олади, натижаларни таҳлил қилади ва бўшлиқлар устида мақсадли ишлаш имконияти пайдо бўлади. Шундай экан, биз ҳам тажриба-синов жараёнида фойдаланилган иш турларини шу тасниф асосида гуруҳлашни маъқул кўрдик.

2.2. (1-жадвал). Ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришда қўллаш мумкин бўлган иш турлари таснифи:

Қуйида биз келтирилган технология ва усуллардан тажриба-синов жараёнида қандай фойдаланганлигимиз ҳақида маълумот бермоқчимиз.

Матнни ўқишга киришишдан олдинги жараёнда “Менинг нуктаи назарим” усулидан фойдаланиш мумкин. Ушбу усул ёрдамида ўқувчиларда **матнда ёритилаётган мавзуга, қаҳрамонларнинг ҳатти-ҳаракати, ундаги воқеаларга нисбатан ёзувчининг муносабатини аниқлаш, шунингдек, ушбу вазиятга нисбатан ўз муносабатини ифода қилиш** билан боғлиқ малакаларни шакллантириш мақсад қилиб олинади. Мазкур усулдан фойдаланишда ўқувчилар матнни уйда ўқиб келмаган бўлишларига аҳамият бериш керак, нотаниш мавзудаги матн билан ишлаш талаб этилади.

Худойберди Тўхтабоевнинг “Эрқачолнинг ўриги” ҳикояси (иловадаги 1-матн) асосида ушбу усулдан фойдаланиш тартиби ҳақида маълумот берамиз. Бунда ҳар бир ўқувчига қуйидаги шакл ва мазмунга эга бўлган жадвал тарқатилди.

Менинг иқрим (ўқишга киришидан олдин)	Муҳокама учун	Менинг фикрим (матнни ўқиб бўлган)	Муаллифнинг фикри
	Матн сарлавҳасига эътибор беринг. Чоллар ҳам эрка бўлиши мумкинми?		
	Матн мазмуни баҳорда ўрик экиш жараёни билан қай даражада боғлиқ бўлиши мумкин?		
	Боболар ўз набираларини яхши кўрадилар, аммо ҳеч қачон оталарнинг ўрнини боса олмайди.		
	“Яхшидан боғ қолади” деган халқ мақолини қандай тушунасиз?		
	Инсонлар оламдан ўтганларидан сўнг секин-аста улар ҳақидаги хотиралар ҳам одамларнинг ёдидан чиқа бошлайди.		
	Жамиятда ҳурмат қозониш учун яхши жойда ўқиш, яхши кийиниш, бошқалар билан доимо чиройли муомалада бўлиш керак.		

Шундан сўнг ўқувчилар билан қуйидаги тартибда иш олиб борилади:

1. Жадвалнинг биринчи устунини мустақил равишда тўлдириш. Ёзилган жавоблар синф ўқувчилари ва ўқитувчи иштирокида муҳокама қилинади.

2. Матнни ўқинг (овоз чиқариб ўқиш, ичдан ўқиш, биргаликда ўқиш). Биз тажриба-синов гуруҳининг мавжуд муҳитдан келиб чиққан ҳолда ичдан ўқиш усулидан фойдаландик.

3. Жадвалнинг учинчи устунини мустақил равишда тўлдириш. Матнни ўқиб бўлгандан сўнг жадвалнинг учинчи устуни матнда келтирилган маълумотлар асосида тўлдирилади.

4. Матнни ўқиб бўлганингиздан сўнг сизнинг нуктаи назарингиз ўзгардими? Нима учун? Синф ўқувчилари ва ўқитувчилар иштирокида берилган жавоблар муҳокама қилинади, матн таҳлили олиб борилади.

5. Жадвалнинг тўртинчи устунини мустақил жадвалда тўлдириш.

Жадвалнинг тўртинчи устуни ҳар бир ўқувчининг мустақил фикрлари асосида тўлдирилади. Бунда ўқувчи матнда берилган гаплар ичидан муаллиф фикрини англатувчи жумлаларни, унга ишора қилувчи бирликларни аниқлай олиши лозим.

6. Сизнинг фикрларингиз ва муаллиф фикрлари ўртасида ўхшашлик борми? Қайси фикрларингиз бир жойдан чиққанлигини айтинг, ўз қарашларингизни тушунтиришга ҳаракат қилинг. Синф ўқувчилари ва ўқитувчилар иштирокида берилган жавоблар муҳокама қилинади, керакли хулосалар чиқарилади.

Ушбу усул ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришда самарали усул бўлиб, ундан фойдаланган ҳолда ўқиб жараёни олиб бориш матндаги воқеаларга нисбатан ўқувчининг муносабати, ўқувчининг ҳаётий қарашлари нечоғлик ҳақиқатга яқин эканлиги, яъни воқеа-ҳодисаларни таҳлил қилишда ҳаётий тажрибадан фойдаланиш билан боғлиқ кўникмаларни шакллантиришга ёрдам беради [3]. Шунингдек, мазкур усул ўқувчида бадиий матнлар билан ишлашга оид малакаларни ривожлантириш, ёзувчининг маҳоратига оид ўз фикрларини ифода қилишга оид муҳим кўникмаларни шакллантиришда ҳам аҳамиятли саналади.

Ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришда инсон онги, яъни психологик жараёнлар: диққат, хотира, идрок, англаш қабиларнинг маълум бир меъёр асосида содир бўлиши қай даражада аҳамиятли эканлиги ҳақида. Ана шундай жиҳатлардан яна бири психологик ассоциацияларнинг нормал шаклда ишлаши билан ҳам боғлиқ. Психологияда муайян шароитда психологик ҳосилалар орасида пайдо бўладиган алоқалар ассоциациялар деб номланиб, улар инсон онгидаги аввалги турмуш тажрибалари билан белгиланадиган тасаввурлар боғланиши, шу боғланишлар туфайли онда пайдо бўладиган муайян тасаввурларни ўхшашлик, ёндошлик ва қарама-қаршилик белгиларига кўра жонлантиришга ёрдам беради. Шунга кўра ассоциациялар 3 турга ажратилади:

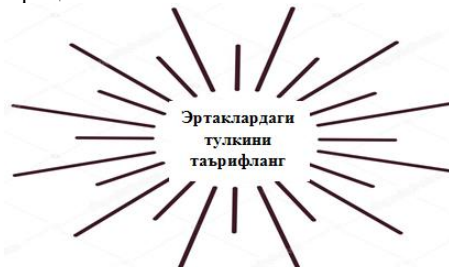
1. Ёндошлик ассоциацияси;
2. Ўхшашлик ассоциацияси;
3. Қарама-қаршилик ассоциацияси [3].

Бундан келиб чиқадики, ўқиб тушуниш малакасини шакллантириш жараёнида ўқувчида олдиндан мавжуд бўлган тасаввурлар, хотирасидан ўрин олган маълумотлар матн мазмуни билан боғланиши муҳим ҳисобланади. Шу сабабли айни матнни ўқишга киришишдан олдин ўқувчининг шу мавзу билан боғлиқ тасаввурларини уйғота олиш, матн таҳлили жараёнида улардан фойдаланишга ўргатишда “Ассоциациялар тўри” усулидан фойдаланилди.

Ушбу усулдан фойдаланишда ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда маълум бир матндаги қаҳрамоннинг хулқ-атворини таҳлил қилиши, ўқувчиларга уни ўз тафаккури асосида ҳаёлда тасаввур қилишларида ёрдам

бериши мумкин. Бунда иш тартиби қуйидаги шаклда олиб борилди:

1. Ўқувчиларга олдиндан тайёрланган матндаги қаҳрамонга ўхшаш ёки унга қарама-қарши хулқ-атворга эга бўлган бирор қаҳрамон билан боғлиқ тасаввурларни ёдга солиш айтилди. Бунда ўқувчиларга қуйидаги тармоқлар туширилган шаклли қоғозлар тарқатилди. Шакл марказига ёзилган қаҳрамон имкон қадар барча ўқувчилар учун яхшигина таниш бўлиши мақсадга мувофиқ.

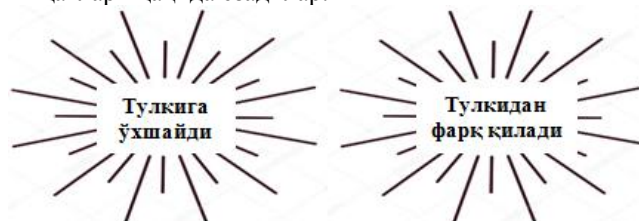
Ўзбек халқ эртақларидаги Тулқиннинг феъл-атворини таърифлаб ёзинг.

Ўқувчилар ушбу тармоқларга эртақлардаги Тулқиннинг феъл-атворини таърифлаб ёзадилар. Масалан: айёр, чаккон, муғомбир ... каби.

2. Ўқитувчи ёзилган таърифларни синф билан биргаликда муҳокама қилмайди. Бу ўқувчиларнинг ўз шахсий хулосаларини чиқаришга ҳалақит бериши мумкин.

3. Ўқитувчи олдиндан тайёрланган матнларни таркатади. Биргаликда ўқиш, ичдан ўқиш ёки овоз чиқариб ўқиш усулидан фойдаланган ҳолда матнни ўқиш жараёни ташкиллаштирилади (“Ҳийлагарнинг жазоси” эртаги ўқишга киришилди, иловадаги 2-матн).

4. Ўқувчиларга қуйидаги шакллар туширилган қоғозлар тарқатилади. Улар ўзлари танишган матнда берилган қаҳрамоннинг тулқига ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳақида ёзадилар.

5. Шундан сўнг ўқувчиларнинг ўз қўлларидаги ёзган маълумотлари асосида таҳлил олиб борилади. Ўқувчилардан ўз фикрларини матн мазмунига асосланган ҳолда изоҳлаб беришлари сўралади. Тегишли хулосалар чиқарилади.

Ушбу усулдан биз томондан белгилаб олинган таълим мазмунига кўра ҳикояда келтирилган аниқ далилларга асосланган ҳолда қаҳрамоннинг хулқ-атвори, характери, вазият ва шароитлар билан боғлиқ хулосаларни чиқара олиш малакасини шакллантириш мақсадида фойдаланилди.

Адабиётлар

1. Сметанникова Н.Н. Воспитание читателя в культуросозидающей модели образования. [Электронный ресурс]. URL: [http://mcbs.ru/files/File/Smennikova\(1\).pdf](http://mcbs.ru/files/File/Smennikova(1).pdf)
2. Мирхайитова С.И. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. -Т.: 2020.
3. <https://infourok.ru/prezentatsiya-po-literature-priyom-predvoschisleniya>

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиб тушуниш малакасини шакллантиришда бадиий матнларни ўқиш орқали бадиий тажриба орттириш, ахборот матнларини ўқиш орқали эса уларни ўзлаштириш ва талқин қилиш жараёни ўз ифодасини топган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье описан процесс приобретения художественного опыта при формировании навыков чтения и понимания художественных произведений, а также процесс усвоения и интерпретации с помощью чтения информационных произведений у учащихся начальных классов.

SUMMARY. This article describes the process of acquiring artistic experience in the formation of reading skills and understanding of works of art, as well as the process of assimilation and interpretation by reading informational works in primary school students.